

Павле Ћосић
ЈЕЗИЧКЕ НЕДОУМИЦЕ:
ЗАБЛУДЕ И МИТОВИ

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција ЈЕЗИЧКИ САВЕТНИЦИ

Књига 6

Едиција МУЏБЕНИЦИ

Уредници

Зоран Колунџија

Нађа Парандиловић

Рецензенти

Др Данко Шипка

Др Рајна Драгићевић

Павле Ћосић

ЈЕЗИЧКЕ НЕДОУМИЦЕ
ЗАБЛУДЕ И
МИТОВИ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

КОРНЕТ
Београд

САДРЖАЈ

Скраћенице	7
Предговор	9
Шта су језичке заблуде и како до њих долази	14
Који су принципи успостављања заблуда	17
Који су принципи стварања заблуда	19
1. Непознавање принципа језичке семантике и развоја значења речи	23
Полисемија	23–80
2. Заблуде и митови засновани на правопису	81
Наводници	84
Апостроф	90
Акценти	96
Транскрипција	100
3. Заблуде и митови засновани на погрешном схватању стила	107
Плеоназам	109–116
Стране речи, туђице, англицизми	117
4. Заблуде и митови засновани на непознавању граматике и општа места	121
Језичка култура и некултура језика у нашим душебрижничким медијима	126
Глагол требати	136
Регистар имена, литературе и предметних одредница	141

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА КОРИШЋЕНУ ЛИТЕРАТУРУ

- РСЈ-11 Речник српског језика Матице српске (Нови Сад, 2011)
- РСМХ-68 Речник српскохрватског језика Матице српске и Матице хрватске (Нови Сад, 1968)
- РСАНУ-21 Речник српског језика Српске академије наука и уметности (Београд, 1954–2021)
- РЈН-08 Речник језичких недоумица Ивана Клајна („Прометеј“, Нови Сад, Пето издање, 2008)
- ПМС-10 Правопис српскога језика, Матица српска (Нови Сад, 2010)
- ПРМШ-09 Правописни речник српског језика, Милан Шипка („Прометеј“, Нови Сад, 2009)
- ПР-РАС-12 Правописни речник, Милорад Симић („РАС“, Београд, 2012)
- ГНЈ-15 Језичка група „Наш језик“ (Од 2015. до 2021)
- СРС-17 Српски речник синонима, Павле Ћосић („Прометеј“, „Корнет“; Нови Сад, Београд, 2017)
- РСЖ-12 Речник српског жаргона, Боривој Герзић (Београд, 2012)
- СП-11 Српски језички приручник, Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић („Службени гласник“, Београд, 2011)
- НГСЈ-13 Нормативна граматика српског језика, Иван Клајн, Предраг Пипер („Матица српска“, Нови Сад, 2013)

- ХЈП** Хрватски језични приручник („Знање“ и „Срце“, Загреб, 2006)
- ЕТ-СКОК** Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, Петар Скок (ЈАЗУ, 1971–1973)
- ВУК-48** Српски рјечник, Вук Стефановић Караџић (1818. и 1852)

ПРЕДГОВОР

На идеју за ову књигу дошао сам још прилично давно, кад сам увидео да много тога што сам раније мислио да је тачно то заправо није. Идеја се додатно распламсала с појавом интернета и мобилне телефоније, који су сваког писменог човека на свету учинили аутором. Тек тад је постало сасвим видљиво какве све заблуде владају код људи. Пре тога сам се сусретао само са онима којима је на овај или онај начин писање било струка или средство. Њима је углавном у опису посла да познају норму, граматичка правила и језичке законитости, мада ни код њих то није неопходно, јер и после њих на сцену ступају лектори.

Не подлежу све ситуације норми и не морамо се увек изражавати потпуно граматички исправно. Норма служи да регулише израз у формалном, званичном, службеном окружењу као што су новине, радио, телевизија, интернет-портали и остали јавни медији, ситуације као што су предавања и испити, јавна обраћања, разговори и дебате, трибине, промоције и сл. Нико не мора да поштује норму у неформалним ситуацијама, које су много чешће: код куће, у разговору с пријатељима, колегама, свакодневној преписци и дописивањима, чак и када су везане за посао у горенаведеним областима. То су све другачији начини

изражавања, други регистри, који се и међу собом разликују, али свакако је само један формални, у ком се морамо држати норме, осим кад и то није другачије речено. Јер, примера ради, свако себи може да да за право у гостовању на телевизији или радију да се изражава као и у свакодневном разговору с пријатељима.

„Пиши као што говориш, читај како је написано“, Аделунгов је принцип који су Вук Караџић и његови претходници Сава Мркаљ и Павле Соларић прихватили и које нисам сигуран да га до краја разумеју и професори у школама, а камоли њихови ученици. Могуће је да је проблем у томе што је он на неки начин недоречен, или логички гледано контрадикторан. Вук је заправо хтео укратко да предочи, у виду крилатице, предности фонетског писма (по принципу *један њлас једно слово* и обрнуто), а вероватно је несвесно ушао и у проблем психе. Наиме, испоставља се да се човек који пише не осећа исто као човек који говори. Чак и онда када се обраћају службено, на пример на разговору за посао, колико год званичан тај говор био, највећи број људи писање доживљава као неки свечанији чин од тога. И тако долази до грађења неких унутрашњих правила која нису тако регулисана конвенцијом. О овој проблематици биће речи у књизи, јер се ово питање неминовно поставља у великом броју случајева.

Како год и шта год ко мислио, ми смо у благој предности што имамо фонетско писмо (које иначе није сасвим фонетско, али је у приличној мери), чему, парадоксално, треба да захвалимо не само Вуку Караџићу и његовим следбеницима него и чињеници да смо као народ, у односу на многе друге европске народе, прилично касно до-

шли до могућности за опште описмењавање, па смо могли да учимо на туђим грешкама. Поједини народи који су развили писменост у XX веку имају скоро беспрекорна фонетска писма. Ни језик није стигао много да нам се промени у односу на ортографију. Због тога се у нашем језику у писању нешто мање греша него у језицима знатно старије писмености, као што су енглески или француски, што никако не умањује потребу за оваквим и сличним приручницима, а има их подоста, с тим што их и они који-ма је то струка по свој прилици ретко користе.

Добар пример је већ легендарни „Речник језичких недоумица“ Ивана Клајна (првобитно назван „Како се каже“), који је стекао не само огромну популарност него и његовог аутора учинио једним од најауторитативнијих филолога код нас. Упркос овим чињеницама, и упркос томе што је ово дело доживело небројено много издања јер су многа од њих изашла пиратски, па и томе да готово да нема домаћинства у Србији које нема макар један примерак ове књиге, опет ће бројни лектори пренебрегнути оно што у том речнику тако концизно, прецизно и прегледно пише. Немало пута ми се догодило да људима покажем прстом на место у том речнику где греше и да добијем одговор: „Клајн је несумњиво велики ауторитет, али из овога не следи да нисам у праву.“

Понекад људи који бране неку језичку заблуду или мит умеју зазвучати и тврдоглаво и арогантно, али природно је да се људи тешко мире с тим да су целог живота нешто мислили погрешно, макар то било и нешто сасвим неважно. С тим да бих поново нагласио да немам ништа против колоквијалног изражавања у необавезном разго-

вору. Штавише, оно даје чар стилу, понекад и у писаној форми ако је очигледно и намерно, на шта такође највише наилазимо на интернету и у преписци и СМС порукама.

Други чест одговор на убеђивање некога да није у праву и да је у заблуди јесте: „Ја то просто не могу да прихватим.“ Из овог одговора заправо видимо о чему се ради. Заблуде у језику често имају тежину мита. А митови су нешто чему нас уче од најранијег детињства и то је нешто што чујемо од највећих ауторитета, од родитеља и учитеља, али и са телевизије или радија. Када од тако малих ногу слушате нешто, то вам остаје за цео живот. И сад кад се одједном неко појави и каже да није тачно да може *задњи њуџ* у значењу *јоследњи њуџ*, наравно да је то тешко прихватити. Оно што научимо у детињству има специфичну тежину. Сетимо се само како смо реаговали као деца на било какво оспоравање онога што смо научили или на имало оштрију реч о мајци, оцу, учитељу.

**ТАКО СУ МЕ УЧИЛИ
И ЈА ТО ТАКО КАЖЕМ**

Тако ће несумњиво многи реаговати и на ову књигу. Доста њих ће понављати ону флоскулу да је супротно од *задњи* само *ипредњи*, да се *задњи* односи само на простор, а *ипредњи* на време. И тако и за многе друге ствари које су сакупљене и обрађене у овом приручнику.

И заиста, већину заблуда и језичких митова чули смо од својих учитеља. Чули смо и у медијима и од родитеља. Сви су они жртве језичке митологије, а овој проблематици се недовољно придаје пажње и на факултету. Неретко ћемо и од универзитетских професора чути да шире неку језичку заблуду.

Стога је ова књига намењена свима којима је језик струка или средство. Свима који пишу и негују језичку културу било својим интересовањима, било да им је то део посла који обављају. Такође и ђацима и студентима пре свега хуманистичких наука. Свима онима који се спремају да буду учитељи, наставници и професори. Свима којима је стало до овог нашег лепог и изазовног језика. У књизи ће се наћи све оно што вас збуњује у језику, јер у домен језичких заблуда спадају и језичке недоумице и дилеме. Да бисте се лакше снашли, користите индекс појмова на крају књиге. Најбоље је да када нешто тражите кренете управо од тог регистра. Може и преко садржаја, већ како је коме лакше или колико је већ упознат са структуром овог и њему сличних приручника.

На крају овог предговора, желео бих посебно да се захвалим колегама из Фејсбук групе „Наш језик“ Александру Васиљевићу, Јелени Филиповић, Ивани Андрић, Јелени Будимировић, Јелени Бокић, Петру Мартиновићу, Нађи Парандиловић, Виолети Бабић, Ксенији Дацко-

вић-Белић, Милану Сободићу, Србољубу Богдановићу, Александри Белић, Светлани Слијепчевић Бјеливук, и на великој подршци сад већ покојном Ивану Клајну, затим Данку Шипки, Ради Стијовић и Рајни Драгићевић, а посебну захвалност дугујем и Весни Половини, која ме је још током студија заинтересовала за ову проблематику.

Но, пре него што пређемо на обраду материјала, најпре да кажемо шта сматрамо заблудама.

Шта су језичке заблуде и како до њих долази

Најједноставније речено, језичке заблуде су више или мање раширена мишљења о нечему што се не поклапа са установљеним језичким правилима и законитостима и/или нормом.

То значи да је наука о језику утврдила једно, а да нашироко влада нешто друго, алтернативно. Ту можемо констатовати три различите ситуације:

- а) Нормативни приручници и речници се не консултују и тако долази до **стварања другачије слике** о некој језичкој појави. Ово је уједно најчешћи случај. Да би овај услов био испуњен, такве тврдње морају имати и своје објашњење или тумачење. А оно се такође не поклапа са начином како се научно тумачи језик.
- б) Нормативни приручници дају једно правило, а они који су у заблуди стварају **алтернативно правило** из разлога што им ово прво не делује логично или делује као да је у супротности са другим нормативним правилима.
- в) Нормативни аспекти употребе језика имају одређене карактеристике, а **перцепција** о њима је другачија.

г) Језички систем српског језика је прилично замршен и онда људи греше јер праве **погрешне аналогije**. Овде не спадају заблуде у правом значењу, али не одступају од дефиниције коју смо дали.

У заблуде које смо ставили у а) категорију спадају многе које полазе од тога да је језик логичан. Међутим, ниједан језик није логичан, па чак ни вештачки језици. Примера ради, ту спада заблуда да се не може рећи *йо њему*, него да мора *йо њејовом мишљењу*, а то се објашњава тиме да је *йо њему* недоречено те да самим тим доводи до забуне. Још чешћи случај је свима прилично позната и раширена теза да речи могу имати само једно или много мањи број значења него што је то тако у стварности. То је питање вишезначности или полисемије. А то питање обухвата више од половине језичких заблуда. Ту спадају и заблуде да нешто *не може и овако и онако*. Тако ће можда неко, када се увери да ипак може *йо њему*, погрешно закључити да онда не може *йо њејовом мишљењу*. Исто тако, ту спадају заблуде да не могу постојати дублетни облици.

Заблуде из групе под б) често се комбинују са овима из а) групе. Овде се највише сусрећемо са погрешним тумачењима правописа, а ту понајвише правописних знакова. Рецимо, употреба апострофа, наводника и запете прилично се разликује од онога како прописује норма. На пример, многи ће надимак ставити под наводнике јер погрешно тумаче оно како правопис дефинише употребу знака навода (опширније на страни 89). Такође, због недовољно јасно обрађеног питања запете, многи мисле да се запета не може наћи испред везника *и*. Ту спадају и заблу-

де да реченица не може почети неким врстама речи, исто највише везницима, али и предлозима. У ову групу спадају и лексичке заблуде у којима се непотребно буквално схватају речи или конструкције. Ту, рецимо, спада заблуда да се не може бити *на њелефону* (опширније на страни 34), или да се из аутобуса не може *сићи* него само *изаћи* (страница 60).

Питање погрешне перцепције језика и кад су у питању појаве везане за језик у случају в) такође води у заблуде. Овде спадају веома честе тврдње да се правопис стално мења (в. страну 83) или да стране речи, а нарочито англицизми, уништавају биће српског језика и отуђују га од њега самог (в. страну 117). Исто тако и општераширено мишљење да се акценти на телевизији непрекидно мењају и стварају неки непостојећи, које нико не користи нити је икада користио. У овој последњој тези долазимо до још једне занимљиве појаве везане за заблуде. Они који су по овом питању најчешће у заблуди понекад су ипак у праву, јер се на телевизији догађа да неки водитељи, уредници или лектори непотребно инсистирају на неком ређем акценту, а забележени су случајеви и да упорно изговарају акценте који нису нормирани или су по стандарду архаични.

У модел типа г), на пример, спада прилично распрострањено мишљење да треба *сво време* или *сво човечанство* и сл. Ово ипак није исправно јер, по норми, од придева *сав* не постоји облик *сво*. Постоји само облик *све* (зато само *све време*). Али ова грешка је очекивана јер се прави аналогија са придевом *цео*, од кога имамо *цело време* (в. страну 59) и *цело/целокујно људство*. Слично је и

са глаголским придевом од глагола типа убоности. Многи мисле да због необичне дужине коју добијамо у овом облику, уместо нормираног *убђ* треба писати *убоо*, са два о. Слично овоме, илустрације ради, код деце ћемо, рецимо, чути да користе облик *умрео*, или да именице женског рода на сугласник као што су *йећ*, *љубав* или *зависї* по аналогији третирају као да су мушког рода. Ту спадају и грешке за које су говорници најмање криви, а до њих долази због недоследности и не нарочито добрих правописних решења. На пример, по важећем Правопису, правилан облик датива и локатива од *журка* је само *журки*, упркос томе што је много распрострањенији облик *журци*. У истом Правопису је прилично конфузно обрађена цртица, па тако рецимо треба *фойо-айарай* и *фойо-ко-йирање*, али зато *фойоїрафисање* и *фойоїйерайија*. И питање малог и великог слова је у овој групи, исто због Правописа који од нас тражи превише знања из географије, историје, свих хуманистичких наука, па и математике, физике, хемије, геологије или нуклеарне биологије.

Овим потоњим се ова књига најмање бави, јер је то више посао за граматичке и нормативне приручнике.

Тако долазимо и до занимљивог питања „**Који су принципи успостављања заблуда?**“.

И њих има више и прилично се поклапају са поделом коју смо већ дали. Као што је већ речено, нема велике разлике између заблуде и мита, нарочито у разговорном језику, а тако је и у нашим речницима. Нормативни речник САНУ из 2011 (РСАНУ-21) за заблуду каже да је *мишљење засновано на неїтачном сазнању, йоїрешно схвайїање или уверење*. И мит, поред основног значења где је мит

исто што и *предање мајијско-религиозној карактера о постојанку светиа, о бојовима, природним појавама, небеским њелима и др.*, у другом значењу значи исто што и заблуда – *исконструисано, нереално мишљење о неком или нечем, засновано на нејачном сазнању*. Није случајно да мит има ова два различита а блиска значења, а то важи и за језичке митове који се често понашају као митови из основног значења, дакле као нека предања.

Као и сви други митови, и ови се стичу у раном детињству и утврђују се током целог одрастања. Језички митови се преносе с колена на колена. Најчешће за неки језички мит чујемо још од родитеља, од васпитачице у вртићу и касније од учитеља и наставника.

Принцип усвајања неке језичке заблуде сличан је принципу усвајања и сваке друге заблуде или мита. Претпоставимо да живимо неколико векова раније и да влада опште мишљење да је Земља центар свемира и да се све планете и звезде врте око ње, и да је притом Земља равна плоча. Као што знамо, није било лако Копернику и Галилеју и осталим научницима да разувере човечанство и докажу да се Земља врти око Сунца и око своје осе, и да исто тако има облик лопте као и остале звезде, планете и сателити које видимо голим оком. Тако ће нам бити заиста тешко да кад већ одрастемо усвојимо да нешто није онако како су нас учили наши највећи ауторитети – учитељи, наставници, професори и родитељи, а учили су нас, на пример, да не можемо рећи да смо *на њелефону* него *пored* или *крај* телефона, јер, а ту следи објашњење, телефон је справа и ми када разговарамо *њелефоном* не стојимо на њему него поред њега (о овоме опширније на страни 37). Ово

спада у оне заблуде под б), у којима се језик тумачи превише буквално и логично, а притом ово садржи и логичку грешку, јер је у самом објашњењу речено *телефоном*, што значи да телефон није само справа него и средство, у овом случају средство комуникације. Овде се морамо запитати и „**Зашто појединци имају толику потребу да преносе митове и да неће ни да чују да то што преносе другима, млађима, није тачно?**“. Зато што тиме расту у њиховим очима. Кад су заблуде тако лепо упаковане, оне на оног који их усваја делују хипнотишуће и утичу да овај који их преноси постане још већи ауторитет. Колико ћемо само пута чути да је онај од кога су чули за неку погрешну тврдњу угледни професор који никада не греши и кога сви воле.

Толико о принципу усвајања заблуда. Но, **који су принципи стварања заблуда?**

Заблуде најчешће настају успостављањем аналогije. Уколико смо већ научени да реч може имати само једно значење, да, на пример, *слика* не може значити исто што и *фотографија*, лако ћемо извести закључак да и *тренерка* може бити само одевни предмет, али не и жена која *тренира* (страница 73).

Међутим, ово нам не даје одговор на питање како је настала **прва језичка заблуда**. На ово питање немамо поуздан одговор, али можемо изнети неке претпоставке. Најпре, из људске потребе за ненаучним и митолошко-религиозним, из неке врсте револта према научним доказима и науци генерално, и зато што често нисмо задовољни ониме што званична наука каже. Тако се неко, ко зна кад, сетио да људи не могу да се *слажу* него само да *буду са-*

јласни, јер људи су људи, жива бића, а дрва и пешкири се *слажу* (страна 31). Слично као што данас постоји очигледна потреба код неких људи да се одбаци порекло српског народа, а то се најчешће доказује управо ненаучним лингвистичким средствима. Сви смо, и то не једном, чули да је Винчанска култура заправо српска неолитска култура и да су винчански знаци у ствари претеча српске азбуке. Ову и сличне теорије не заступају само ретки појединци. Постоји читава школа (*Српска аутиохџионистичка школа*) која негира достигнућа званичне науке и позива се на разне друге алтернативне науке. И та школа, наравно, има своје следбенике, мање или више бројне, али свакако су ти следбеници људи који у те теорије беспоговорно верују и немогуће их је разуверити у супротно. Овакве појаве потенцијално могу бити и опасне за друштво у целини, а да ли и језичке алтернативне теорије засноване на језичким заблудама могу бити опасне – надајмо се да не могу. Оне доводе до свађа и сукоба, понекад и до благог физичког обрачуна, али не више од тога.

Свеједно, свестан сам да ни овај приручник, као ни многи други до сада, иако се фокусира баш на језичке заблуде и митове, неће много допринети у њиховом искорењивању. Исто сам тако свестан да ће ова књига од неких бити одбачена, као што појединци и дан-данас одбијају да прихвате да је Земља округла и да се врти око Сунца. Али то је природно тако. Овај свет не би био оно што јесте кад не би пливао у заблудама у сваком сегменту свог постојања. Заблуде су као нека врста одбране од чињеница које нам се не допадају, а често се догоди да нам се и званично сервирају заблуде (најчешће о неким догађајима у